

**ORDU ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ /
THE JOURNAL OF ORDU UNIVERSITY FACULTY OF THEOLOGY**

**Sayı: 1
EYLÜL - 2023**

Hatâyi Divan'ında Zâhid

Zâhid in Khaṭā'ir's Dīwān

Semire ARSLAN

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi
Sivas Cumhuriyet University Institute of Social Sciences
Sivas / Türkiye - **ROR ID: 04f81fm77**
inkisar25@hotmail.com

ORCID ID: 0009-0007-9381-9320

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received: 14 Temmuz / 14 July 2023
Kabul Tarihi / Accepted: 26 Eylül / 26 September 2023
Yayın Tarihi / Published: 30 Eylül / 30 September 2023

Atf / Citation: Arslan, Semire. "Hatâyi Divan'ında Zâhid" *Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1 (Eylül / 2023), 87-102.

İntihal/Plagiarism: Bu makalede intihal taraması yapılmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been scanned for plagiarism and it has been confirmed that it does not contain plagiarism.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. [Semire ARSLAN](#)

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / The author(s) has no conflict of interest to declare.

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Etik Bildirim/Complaints: oduifd@odu.edu.tr

Telif Hakkı & Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

Hatâyî Divanı'nda Zâhid

Öz

Zâhid, Klasik Türk edebiyatında özellikle de klasik şiirde yer etmiş önemli tiplerden biridir. Şairlerin çoğu, divanlarında bilhassa aşkın ön planda olduğu gazellerinde zâhid tipine muhakkak yer vermişlerdir. Bu çalışmada 16.yüzyıl Klasik Türk şiiri şairlerinden önemli bir isim olan Şah İsmail Hatâyî'nin divanında zâhid tipinin nasıl işlendiği ele alınmaktadır. Klasik şiirde şair, kendisini âşık tipiyle özdeşleştirerek zâhidin karşısında yer almaktadır. Zâhid tipi aşka ve âşıklara karşı katı tavrı ve şiddetli düşmanlığıyla şiirlerde yer almaktadır. Çalışma Hatâyî Divanı'nda mezkûr çatışmaların hangi yönleriyle ele alındığını ve zahidin olumsuz niteliklerinin neler olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaçla zâhidin aşka ve aşığa bakışımın nasıl olduğu sorusundan hareket ederek çalışmanın çerçevesi oluşturulmuştur. Hatâyî Divanı'nın dört nüshası incelenerek zâhid ve âşık dikotomisinin yer aldığı beyitler derinlemesine tetkik edilerek analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sonucunda zâhid tipinin Hatâyî Divanı'nda da Klasik Türk edebiyatındaki yaygın kullanımına paralel bir şekilde ele alındığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk şiiri, Hatâyî, Divan, Zâhid, Türk İslam Edebiyatı.

Zâhid in K̂hatâ'î's Dîwân

Abstract

The zâhid is one of the most important characters in Classical Turkish Literature, especially in classical poetry. Most of the poets have definitely included the type of zâhid in their diwans, especially in their ghazals where love is at the forefront. This study examines how Shah Ismail K̂hatâ'î, one of the most important poets of 16th century Classical Turkish poetry, deals with the type of zâhid in his Diwan. In classical poetry, the poet identifies himself with the type of lover and stands against the zâhid. The type of zâhid appears in poems with his strict attitude and fierce hostility towards love and lovers. This study aims to reveal the aspects of the aforementioned conflicts in the Diwan of K̂hatâ'î and the negative qualities of the zâhid. In this respect, the framework of the study is formed based on the question of how the zâhid views the love and the lover. Four copies of K̂hatâ'î's diwan were examined and the couplets containing the dichotomy of zâhid and lover were analyzed in depth. As a result of the study, it is understood that the type of zâhid is handled in K̂hatâ'î's Diwan in parallel with its widespread use in Classical Turkish Literature.

Keywords: Classical Turkish poetry, K̂hatâ'î, Diwan, Zâhid, Turkish Islamic Literature.

Giriş

Tarih boyunca insanlık türlü merhalelerden geçmiş ve zaman içerisinde, değişik inanç, fikir ve duygular benimsemiştir. İnsanlar, inanç, düşünce ve duygu farklılıklarına göre çeşitli gruplara ayrılmışlardır. Zaman içerisinde bireyler ve toplumlar çeşitli din, mezhep hatta duygu ve düşünce tarzları doğrultusunda farklı meşrepleri benimsemişlerdir. Bu durumun edebî bir tür olan şiire yansımaları da doğal bir sonuç olmuştur. Bu çeşitliliğin edebiyata yansımalarından biri de, Klasik Türk edebiyatında çok önemli bir yere sahip olan ve her biri ayrı bir zümreyi ve meşrebi temsil eden tiplerdir. Müellif duygu ve düşüncelerini bu tipler vasıtasıyla ifade eder.¹

¹Ahmet Atilla Şentürk, *Klasik Osmanlı Edebiyatı Türlerinden Sufi Yahut Zâhid Hakkında* (İstanbul: Enderun Yayınevi, 1996), 1.

Mesnevilerde olay örgüsü, kahramanların kurgulanması, gazellerde duyguların ifade biçimi hep bu tipler ışığında şekillenmiştir. Dolayısıyla klasik edebiyatta herhangi bir eseri, onun ayrılmaz bir ögesi haline gelmiş bu tiplerden bağımsız olarak düşünmek veya bu tiplere vâkıf olmadan, tam olarak anlayabilmek neredeyse imkansızdır.²

Klasik edebiyatta eserlerin yapı taşları olan tiplerin en meşhurları; âşık, mâşuk, rakîb, zâhid, rind, sûfî, hâce, müddeî, derviş, nâsih vb. tiplerdir. Bu çalışmada zâhid tipi üzerinde durulacak ve Hatâyî Divan'ında nasıl işlendiği incelenecektir.

Arapça bir kelime olan *zühd* kavramı, sözlükte “bir şeye rağbet etmemek, ona karşı ilgisiz davranmak ve ondan yüz çevirmek” gibi anlamlara gelmektedir. Zühd, dünyaya karşı tavır koymak ve ona dair her şeyden uzak durmak olarak özetlenebilir. Makam, mevki, mal, şöret, dünyaya dair ne kadar nimet ve güzellik varsa, hepsinden uzak durup, hiçbirine rağbet etmemek zühdün tezâhürü olan davranış biçimleridir. Dolayısıyla zâhid, dünyaya rağbet etmeyen, onu ve içindekileri elinin tersiyle iten, buna mukâbil âhireti önemseyen ve onu elde etmek için çaba gösteren kimsedir.³

Zâhid, dinin kesin olarak yasakladığı haramları terk etmekle yetinmeyip haram veya helal olduğu hususunda net bir hüküm olmayan şeyleri de terk etmiştir. Buna ilaveten, dini açıdan sakıncası olmayan davranışları da asgariye indirerek Allah'a yaklaşmayı hedeflemektedir.⁴

Zâhid, dünyaya karşı âhireti tercih ettiği gibi, nefsin isteklerine de kulak tıkayıp buna mukâbil, ruhun ve kalbin isteklerine cevap vermektedir. Onun hayatında kıymet açısından, mana maddeye, ruh bedene daima galebe çalmaktadır.⁵ Dolayısıyla az yemek, az konuşmak, az uyumak, farz ve vacip olan ibadetlere ilaveten, nafil ibadetleri de yerine getirmek zâhidin en önemli özelliklerindedir.⁶

Zâhid, 9. yüzyıldan sonra, zühd kavramının, yerini yavaş yavaş tasavvuf kavramına bırakmaya başlamasıyla anlam değişikliğine uğrayarak, zamanla olumsuz bir forma bürünmüştür.⁷ Zâhid tipinin anlam değişikliğine uğramış bu hali *zâhid-i bârid*; soğuk zâhid, yani, dini katı bir sertlikle yaşayan, olgunluktan uzak kimse şeklinde ifade edilirken⁸ zühdün bu hali de, *zühd-i bârid* veya *zühd-i huşk*⁹ yani soğuk, kaba, kuru zühd olarak ifade edilmiştir.¹⁰ Zühd kavramının bu anlam kayması sonrasında, tasavvufta, akli rehber edinen, şekilci zâhid tipi değer kaybederek, bunun karşısında Allah'a giden yolda aşkı rehber edinen ve tek hedefi Allah rızası olan ârif tipi önem kazanmaya ve idealize edilmeye başlanmıştır.¹¹

Tasavvufî bir terim olarak ortaya çıkan zâhid, zamanla edebiyatta da kullanılmaya başlanmıştır. Fakat edebi eserlerde zâhid, çoğunlukla anlam değişikliğine uğramış haliyle yani *zâhid-i bârid* olarak yer almaktadır. Edebiyatta zâhid, dinin özünden uzak, şekilci,

²Şentürk, *Klasik Osmanlı Edebiyatı Türlerinden Sufi Yahut Zâhid Hakkında*, 1-3.

³Semih Ceyhan, “Zühd”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 533-535.

⁴Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009), 372.

⁵Mustafa Kara, *Tasavvuf Ve Tarikatlar* (Ankara: İletişim Yayınları, 1992), 9.

⁶Ceyhan, “Zühd”, 533-535.

⁷Mustafa Kara, “Fuzûlî'nin Rind ü Zâhid ve Türkçe Divânı'nda Zühd ve Zâhid Tipi”. Fuzûlî Kitabı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

⁸Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Deyimleri Sözlüğü*, 373.

⁹Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1946), 2/665.

¹⁰Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1999), 593.

¹¹Muammer Cengiz, “Mevlânâ'da Zâhid ve Arif Tipi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi* 2/2 (28 Aralık 2021), 286.

dini kuralları yerine getirmekle birlikte hakikatten habersiz ve derinlikten yoksun, dar görüşlü bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır.¹²

Zâhid, sürekli ibadetle meşgul olsa da sadece zâhire önem veren, dini emirlerin künhüne vâkıf olmaktan bir hayli uzak bir tiptir. Riyakâr, menfaatperest ve fırsatını bulunca haram işlemekten çekinmeyen sahte dindarlığı sembolize etmektedir.¹³ Toplumsal baskıların savunucusu, sürekli asık suratlı ve kendi aksine düşünen ve davrananları kınamaktan, her fırsatta tahkir etmekten çekinmeyen zâhid, aynı zamanda açgözlü ve hırslıdır. Bu tür davranışlarıyla günahkâr olan aslında kendisiyken sürekli başkalarını günahkâr olarak görmektedir.¹⁴

Klasik edebiyatta şair, âşık tipini kendisine mal ederek kendine tamamen zıt bir karakter olan zâhidle sürekli bir çekişme halindedir. Zâhid, rindlik ve âriflik vasfını taşıyan âşığı sürekli kınar, eziyet eder, bitmek bilmeyen nasihatleri ile bunaltır. Âşık da mısralarıyla sürekli zâhide çatar, onu anlayışsız olmakla suçlar, alay eder ve hicveder.¹⁵

Şair, âşığın sıfatı olan rindliği över ve daima mısraları rindlikten yanadır. Rind, zâhidin aksine samimi, pazarlıksız ve gösterişsizdir. Dünya ve âhret kaygısı gütmaz. Yaptığı şeylerden menfaat beklemez, riyadan uzaktır. Dolayısıyla, âşıklık yani rindlik sıfatını üzerine giyen şair, asırlar boyu klasik şiir vasıtasıyla rindin ağzından zâhidle çatışma halinde olmuştur. Şair, kimi zaman kendisiyle özdeşleştirdiği âşığın diliyle, kimi zaman âşıktan südür eden rindin diliyle, kimi zaman da bizzat kendi diliyle zâhidle kıyasıya mücadele eder. Klasik şiirdeki bu meşhur rind-zâhid, âşık- zâhid çatışmaları, zaman zaman hiciv açısından çok ileri boyutlara ulaşmıştır.¹⁶

Zâhid tipinin âşıkla çatıştığı en önemli noktalardan birisi de dinî anlayışlarıdır. Zâhid, ibadetlerine sıkı sıkıya bağlı olup bu sayede cenneti kazanma ümidi taşıırken, âşığın derdi ise sadece sevgilinin rızasıdır. Onun için küfür de iman da cennet ve içindekiler de aşkın içinde gizlidir. Tek maksadı aşk, tek maksudu sevgilidir. Zâhidin yönü camiye, âşığın yönü meyhaneye dönüktür. Hal böyle olunca, ikisi de aynı dine mensup olmalarına rağmen, sanki farklı dinlerdenmiş gibi görünürler ve bazen birbirlerini tekfir etmekten dahi çekinmezler.¹⁷ Âşığın bu durumu elbette tevile ihtiyaç duymaktadır. Tasavvuftaki anlamıyla sevgilinin yüzü, Allah'ın nurunun tecelligâhıdır. Âşık ona baktıkça Allah'ın nuruna mazhar olmaktadır. Bu durumda, âşık olduğu da yönünü döndürdüğü de maksudu da mabudu da Allah Teâlâ'nın kendisidir.¹⁸

Tasavvufta, âşığın ayrılmaz sıfatı olan rindliğin ve onun uğrak yeri olan meyhanenin ve şarabın ihtiva ettiği semboller vardır. Şarap, insanı benliğinden kurtaran aşkı, meyhane ise aşkın dergâhını sembolize eder. Rind ise Allah'a giden yolda irfan yolunu tutmuş dervişleri sembolize eder. Mutasavvıf şairler de aynı kavramları şiirlerinde sıkça kullandıklarına göre klasik şiirde bu kavramları (şarap, meyhane vs.) tasavvufî bağlamdan uzak, salt gerçek anlamlarıyla yorumlamak muhtemelen eksik veya yanlış olacaktır.¹⁹ Zâhidin edebiyatta kullanılış şeklinin, birkaç eserde incelenerek örneklendirilmesi yerinde olacaktır.

¹²İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü* (Kapı Yayınları, 2018), 501.

¹³Şentürk, *Klasik Osmanlı Edebiyatı Türlerinden Sufi Yahut Zâhid Hakkında*, 2.

¹⁴Mine Mengi, *Divan Şiiri Yazıları* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2014), 284.

¹⁵Şentürk, *Klasik Osmanlı Edebiyatı Türlerinden Sufi Yahut Zâhid Hakkında*, 3.

¹⁶Mengi, *Divan Şiiri Yazıları*, 284.

¹⁷Şentürk, *Klasik Osmanlı Edebiyatı Türlerinden Sufi Yahut Zâhid Hakkında*, 3.

¹⁸Uludağ, Süleyman, "Aşk", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 18-21.

¹⁹Mengi, *Divan Şiiri Yazıları*, 284.

İlk olarak Türk İslam edebiyatının ilk eseri olan Kutadgu Bilig'e bakıldığında, zâhid tipinin burada, Ogdurmuş ismiyle eserin dört kahramanından biri olarak yer aldığı görülmektedir. Her ne kadar Ogdurmuş, eserde kanaati sembolize etse de, yaşantısı ve öğretisi zâhid tipine çok uygundur. Bu eserde zâhid, henüz anlam değişikliğine uğramamış olup tasavvuftaki olumlu anlamıyla işlenmiştir.²⁰

Kutadgu Bilig'te Ogdurmuş yani zâhid, tasavvuftaki yaygın anlamıyla işlenmiştir. Dünyaya önem vermeyen, yalnızlıktan hoşlanan, sadece ibadetle meşgul olan ve yegâne hedefi âhireti kazanmak olan bir karakterdir. Mal biriktirmek ve dünyaya dair arzular peşinde koşmanın beyhûde bir çaba olduğunu ifade ederek dünyanın ve insanın faniliğine dikkat çeker. Hevâ ve hevesinin, insanın görünmez düşmanı olduğunu, onu yenmek için de vakti boşa harcamayıp ibadetle geçirmek gerektiğini belirtir. Yeterince ibadet yapabilmek için insanlardan uzak durmak gerektiğini vurgular. Ölüme hazır olmanın ve âhireti kazanabilmenin ancak bu şekilde mümkün olabileceğine inanır ve böyle salık verir.²¹

Ondan geldim şimdi buraya kalkıp
Allah'a ibadet etmek istedim yalnız kalıp²²

Halka kapatmayınca kapısını
Yaratan Rabb'e edemez ibadetini²³

Yalın doğmuş olan insan yalın gidecektir
Neye yarar dünyayı toplamak, yine bırakılacaktır²⁴

Neden kendini aldatıyorsun ey ölümlü
Sen iki günlük konuksun burada²⁵

Bedeninin arzularını kovup ibadet eden
Görünmez düşmanına fırsat vermez²⁶

Bu bulunduğun günü bari boşa geçirme
Ölüme hazırlan, koş ibadete²⁷

Zâhid tipi, 11. yüzyılda yazılan Kutadgu Bilig'de tasavvuftaki olumlu anlamıyla işlenmişken, 12. yüzyılda kaleme alınan Divan-ı Hikmet'te bu anlamın değiştiği görülmektedir. Hoca Ahmet Yesevi'nin anlattığı zâhid, şüphesiz edebiyattaki yaygın kullanımıyla zâhid-i bâriddir.

Hoca Ahmet Yesevi, zühd yerine aşk yolunu seçmiş, Hakk'ın cemâlini görmeye ancak aşk yoluyla ve bu yolda sadâkat gösterilerek varılabileceğini ifade etmiştir. Zâhidin aşktan yoksun ibadetlerini de tadı tuzu olmayan bir yemeğe benzetmiştir.

Kul Hoca Ahmed zâhid olma âşık ol
Bu yollarda yalnız yürüme sâdik ol

²⁰Yusuf Has Hacib, *Sadeleştirilmiş Kutadgu Bilig*, sad. Muzaffer Tunçel (Ankara: T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, 2019), 273-293.

²¹Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 273-293.

²²Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 273.

²³Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 273.

²⁴Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 287.

²⁵Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 287.

²⁶Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 293.

²⁷Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 293.

Leylâ Mecnûn Ferhat Şîrîn Vâmık ol
Âşık olmadan Hak cemâlin görse olmaz²⁸

Aşksız yürüyüp tâat kılar nâdân zâhid
Tuzsuz aş gibi tâatinin mezesi yok
Âşıkım deyip dâvâ kılar yalan âşık
Vallâh billâh gerçek âşıkın hevâsı yok²⁹

Zâhid riya için ibadet etmektedir. Bu amaçla yapılan ibadetin makbul olması, Hakk'ın rızasının bu şekilde kazanılması mümkün değildir.

Halk içinde tâat eyledin hepsi riya
Ey zâhid eylediğin işin hepsi hevâ
Hiç faydası yok işbu tâat belki riya
Böyle işe Hakk'ın asla rızâsı yok³⁰

Zâhid, cennetteki birtakım nimetleri kazanmak için ibadet ederken, âşık Mansur gibi candan geçerek sevgiliye kendini kurban etmekten çekinmez.

Zâhid kullar takvâ eyleyip namaz kılar
Nasîb eylese orda varıp hûrîler kucaklar
Âşık kullar Mansûr gibi candan geçer
Kurban olur darağacı üstünde cânân için³¹

13. yüzyıla gelindiğinde, Mevlâna'da ve Yunus Emre'de zâhid tipinin işlenişi açısından durumun aynı olduğu görülmektedir. Mevlâna, zâhid tipinin karşısına âşık tipinin vasıflarından biri olan ârifliği koymuştur.

Zâhid, yaptığı ibadetlerle kimi zaman cenneti garanti ettiğini düşünüp rahat ederken kimi zaman ise âkıbeti için telaşa kapılıp kederlenmektedir. Ârif ise, Hakk'ın kendisi için ne takdir ettiğini düşünür ve ona tevekkül eder. Zâhid çirkinliklerden uzak durduğunu iddia eder, ârif ise her baktığı yerde Hak'tan başka bir şey görmez. Zâhid ibadetlerine güvenir, ârif ise yalnızca Allah'a güvenip her şeyi O'ndan bekler. Zâhid, ibadetleri dolayısıyla hep âgâh olmaya gayret ederken ârif aşkı sebebiyle her dâim sermesttir.

Zâhidân havf ederek der ki: Ne yapsam bilmem
Kalmışım mihnet ü ekdârın içinde sersem
Ârifân aşka gönül bağlayarak şöylece der:
Acaba Hak benim hakkımda ne takdir eyler
Zâhid ancak güvenip kendine söyler hâlâ
Güzel işler yaparım çirkine bakmam asla
Ârifin matmah-ı enzârı Hudâ'dır her yer
Her zaman Hakk'a bakar her işi O'ndan bekler
Zâhid a'mâline bakmış güvenip yatmıştır
Ârifin gözleri a'mâli yüzünden hep söküp atmıştır
Zâhid a'mâli yüzünden uyanık halde yaşar
Ârif iclâl ile sermest-i Hudâ yolda şaşar³²

²⁸Hayati, Bice, *Divanı Hikmet (Hoca Ahmet Yesevi)*, ed. Hayati Bice (Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 203.

²⁹Bice, *Divanı Hikmet (Hoca Ahmet Yesevi)*, 203.

³⁰Bice, *Divanı Hikmet (Hoca Ahmet Yesevi)*, 247.

³¹Bice, *Divanı Hikmet (Hoca Ahmet Yesevi)*, 229.

³²Mevlana, *Mecalis-i Seb'a*, çev. Dilaver Gürer (Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2008), 108-109.; Cengiz, "Mevlânâ'da Zâhid ve Ârif Tipi", 294.

Yunus Emre'ye gelindiğinde, onun da aşkı öncelendiği, zâhid tipinde olduğu gibi, sadece formel ibadetlere dayalı, yüzeysel bir kulluğu reddettiği görülmektedir. Cenneti kazanmak için ibadet etmeyi asla hedef edinmeyip tek gayesi Allah'ın aşkı ve O'nun rızasıdır.

Ne varlığa sevinürem
Ne yokluga yirinürem
İşkun ile avınuram
Bana seni gerek seni³³

Cennet cennet didükleri
Bir ev ile birkaç Hûri
İsteyene virgil anı
Bana seni gerek seni³⁴

Zâhid tipinin işlenişinin, yüzyıllara göre incelenmesi elbette ayrı bir çalışma konusudur. Bu örneklerle iktifâ edilerek çalışmanın temel konusu olan, Hatâyî Divanı'nda zâhid tipinin nasıl işlendiğinin tetkikine geçilecektir.

1. Hatâyî Divanı'nda Zâhid Tipinin İşlenişi

Şah İsmâil Hatâyî, 25 Receb 892 (17 Temmuz 1487)'de Erdebil'de dünyaya gelmiştir. Babası Cüneyd oğlu Haydar, Annesi Uzun Hasan kızı Âlemşah Begüm'dür. Lakabı Safevî'dir. Büyük dedesi ve aynı zamanda Erdebil tekkesi şeyhi olan İshak Safiyyüddin'e nispeten bu lakapla anılmaktadır.³⁵

Şah İsmail, Safevî Devleti'ni kurduktan kısa bir zaman sonra, Azerbaycan ve İran'ı zapt etmiş Özbekistan, Afganistan ve Horasan'ın bir kısmını ele geçirmiştir. Hükümdarlığı zaferlerle devam eden Şah İsmail, 1514 yılında vuku bulan Çaldıran Savaşı'nda Yavuz Sultan Selim'e mağlup olmuş, topraklarının büyük bir kısmını kaybetmiştir. Bu hezimetle bir daha toparlanamayan Şah İsmail, 1524'te otuz sekiz yaşında Erdebil'de vefat etmiştir.³⁶

Şah İsmail, Hatâyî mahlasıyla şiirler yazan hem kalemi hem kılıcı mahir³⁷ 16. yüzyılda Klasik Türk şiirine damgasını vurmuş en önemli şairlerden biridir. Ancak, Osmanlı Devleti ile Safevî Devleti arasındaki siyasî gerginlik sebebiyle adı birçok tezkirede geçmemektedir.³⁸ Siyasî mevzular onun şairliğini gölgede bırakmıştır.³⁹ Şiirleri daha çok Azerbaycan ve İran'da şöhret bulmuştur. Özellikle Azerî edebiyatının tekâmül sürecinde rolü ve etkisi çok büyüktür.⁴⁰ Şiirlerini genellikle Azerî Türkçesiyle yazmıştır. Şair hükümdar, siyasî kimliğine ilaveten, edebî kimliğine İslam tasavvufunu da ekleyerek daha derin bir boyut kazandırmıştır.⁴¹ Hatâyî'nin en önemli eseri *Divan*'dır. Çeşitli kütüphanelerde birçok el yazması nüshası bulunmaktadır.⁴² *Divan*'ı dışında, *Nasîhatnâme* ve *Dehnâme* olmak üzere iki eseri daha mevcuttur. Her ikisinde mesnevî tarzında kaleme

³³ Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divanı* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990), 311.

³⁴ Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divanı*, 312.

³⁵ Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşunda Anadolu Türklerinin Rolü* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1976), 15.

³⁶ Abdüllbâki Gölpınarlı, *Kaygusuz Abdal Hatayı Kul Himmet* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2013), 21-22.

³⁷ İbrahim Aslanoğlu, *Şah İsmail Hatayı* (İstanbul: Der Yayınları, 1992), 15.

³⁸ Aslanoğlu, *Şah İsmail Hatayı*, 29.

³⁹ Muhsin Macit, "Hatâyî Divânı" (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 30.

⁴⁰ Rasul İsmailzade, *Hatâyî Şah İsmâil Safevî* (Tahran: Alhuda, 1382), 9.

⁴¹ Hamit Araslı, *Divan-ı Şah İsmâil Hatâyî* (Bakü: Azerbaycan-İran Medenî Alaka Cemiyeti Neşriyatı, 1957), 47-48.

⁴² Macit, "Hatâyî Divânı", 62.

alınmış olan bu eserlerden Nasihatnâme tasavvufun ahlakî öğretilerini içerirken Dehnâme ise aşk konulu on mektubu ihtiva etmektedir.⁴³

16. yüzyılın usta kalemlerinden Hatâyî de, zâhid tipini, divanında klasik edebiyatta meşhur şekliyle işlemiştir. O da diğer şairler gibi âşık tipini kendisiyle özdeşleştirerek zâhidle sürekli çatışma halinde olmuştur. Hatâyî Divanı'nda zâhid, şekilci, katı ve derinlikten yoksun bir duruş sergilemektedir. Sürekli âşığa sataşmakta, onu rahatsız etmektedir.

Divanda zâhid otuz altı beyitte geçmektedir ve geçtiği şiirlerin tamamı gazeldir. Bir beyitte *dîvâne zâhid*, üç beyitte *zâhid-i gümrah*, bir beyitte *zâhid-i bedbaht* olarak geçmekte, diğer beyitlerde ise yalın halde geçmektedir. Zâhidin geçtiği beyitler, anlamları göz önünde bulundurulmak suretiyle kategorize edilerek bazı başlıklar altında incelenecektir.⁴⁴

1.1. Dinin Özünden Uzaktır

Zâhid, Allah'a giden yolda, aşk yoluna mukâbil akıl yolunu tercih etmiştir.⁴⁵ Âhiretini kazanmak için de ibadetlerle meşgul olmuş, zühd ve takva yolunda ilerlemenin gayreti içerisine girmiştir. Fakat bunu yaparken asıl mesele olan dinin özünü ve ibadetlerin asıl maksadını iskalamış, şekilcilikten öteye geçememiş, teferruatlarda kaybolmuştur. Âşık ise velilerden tevâris ettiği aşk ve sevda yolunu kendine rehber edinmiş, zühdü ve takvayı da gönüllü olarak zâhide bırakmıştır.

Klasik edebiyatta diğer şairlerde olduğu gibi, Hatâyî de âşık tipini kendisiyle özdeşleştirerek zâhide olan mesajlarını âşığın diliyle iletmiştir.

Evliyâdan hâsıl itdük aşkla sevdâyı biz
Anuçün zâhide virdük zühd ile takvâyı biz⁴⁶ (50/1)

Aşk yolunun yolcusu olan şair, diğer âşıkları yol arkadaşı edindiği gibi zâhidi de teferruatla uğraşmanın onu asıl hedeften uzaklaştıracağı, yolundan saptıracağı hususunda uyardır. Aradığı iman nurunun da Kur'an'ın iletlerinin de kendinde yani aşk yolunda olduğunu ifade ederek onu da aşk yoluna davet etmektedir.

Âşık isen gel berü cân u cânân mendedür
Zâhid isen handesün ol nûr-i îmân mendedür⁴⁷ (14/1)

Zâhidâ âğ u karaya bahma seni azdırur
As kulağ dinle meni âvâz-ı Kur'ân mendedür⁴⁸ (14/4)

Zâhid sürekli ibadetle zikir, tesbih ve Allah Teâlâ'nın cemâlini tefekkürle meşgul olmaktadır. Müslüman olan herkese bunlar elbette hoş ve güzel gelmelidir. Fakat tüm dini ilimler ve vaazların özü, Allah'ın mutlak büyüklüğünü idrak etmek ve Kur'an-ı Kerim'e iman edip içinde yazılanların tümüne teslim olmaktır.

⁴³ Şah İsmail Hatâyî, *Divan-ı Hatâyî* (İstanbul: Milli Kütüphanesi, Ahi Emiri Manzum Eserler, 622), Vr.26a.; Hamit Araslı, *Şah İsmâil Hatâyî Dehnâme* (Bakü: Azerbaycan-İran Medeni Rabita Cemiyeti, 1948), 3.

⁴⁴ Bu bölümde kullanılan beyitler, *Hatâyî Divanı İnceleme-Metin* konulu Yüksek Lisans tezinde yer alan karşılaştırmalı divan metninden alınmıştır. Parantez içindeki sayılardan birincisi şiirin divandaki numarasını, ikincisi ise beyit numarasını göstermektedir.

⁴⁵ Şentürk, *Klasik Osmanlı Edebiyatı Türlerinden Sufî Yahut Zahid Hakkında*, Önsöz.

⁴⁶ Şah İsmail Hatâyî, *Divan-ı Hatâyî* (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, 226) Vr. 74a.

⁴⁷ *Divan-ı Hatâyî* (Osman Ergin Yazmaları, 226) Vr.65a.

⁴⁸ *Divan-ı Hatâyî* (Osman Ergin Yazmaları, 226) Vr.65a.

Zâhid evrâdıyla dâim fikr ü zıkr ü rûy-ı dost
Ehl-i İslâmam dîn ü îmâne hoş gelmek gerek⁴⁹ (56/4)

Hadîs ü va'z-ı Kur'ân'dan ne buldun gelgil ey zâhid
İmâmın ismi Kur'ân'dur hadîs Allâhu ekberdür⁵⁰ (351/6)

Zâhid mescide gitmekte ve kible yönünü gösteren mihrabı takip ederek namaza devam etmektedir. Âşık ise yönünü sevgiliye döndürmüş olup onun ayak izlerini takip etmektedir. Kiblegâhı da sevgilinin ayağının tozundan ibarettir.

Mihrâbı var o zâhidün ammâ ki âşıka
Mâşûkınınun ayağı tozı kiblegâh ola⁵¹ (130/3)

Arapçada *küfr* ifadesi bir şeyin üzerini örtmek anlamına gelir. Klasik şiirde zülûf yani sevgilinin saçı, yüzü örttüğü için küfrü sembolize etmekte, buna mukâbil, yüzü de aydınlık ve açık olduğu için imanı sembolize etmektedir.⁵² Dolayısıyla, âşık için küfür de iman da sevgilinin yüzünde gizlenmiştir. Bu nedenle kendisini mescide davet eden zâhide buna gerek olmadığını söylemektedir.

Mescide varmağ ne hâcet didüm ey zâhid
Rûy ile zülfi anun küfr ile îmândur mana⁵³ (137/2)

Çeşm yani göz, klasik şiirde sevgiliye ait güzellik unsurlarının en önemlilerindedir ve göze pek çok vasıf yüklenmiştir. Sevgilinin gözleri şiirlerde genellikle siyah veya ela renkli olarak geçmektedir.⁵⁴ Sevgilinin âşığa zulmetmesi işlendiği zamanlarda siyah göz kullanılmıştır. Zira siyah göze can alma vasfı yüklenerek cellada benzetilmiştir.⁵⁵ Gözün bir özelliği de sürekli mest halde olmasıdır. Baygın bakışıyla bir sarhoşu andıran bu hali nazdan veya gururdan kaynaklanmaktadır.⁵⁶

Bu beyitte de, sevgilinin siyah gözü zâhidin siyah kıyafetlerine benzetilmiş, diğer yandan da onun daima mest halde oluşu rindin sürekli mey içme haline benzetilmiştir.

Giyüpdür karanı zâhid kimi ol
Mey içmekdür işi rindâne çeşmün⁵⁷ (309/2)

Zâhid dinin özünü kavrayamayıp şekilden öteye geçemediği, imanını ve ibadetlerini sağlam bir temele oturtmadığı için zamanla zühdün ortadan kalkması kaçınılmaz bir sonuç olmuştur. Zühd, kesin bir şekilde ortadan kalkınca ona kaynaklık eden akıl da yerini şüphesiz, aşka bırakmıştır. Böylece, zühd devranı bitmiş, saâdet, doğruluk, sevgi ve vefâ devranı başlamıştır.

Zâhidün ref oldı zühdî ıalmadı hergiz dahi

⁴⁹ *Divan-ı Hatâyî* (Osman Ergin Yazmaları, 226) Vr.76a.

⁵⁰ Şah İsmail Hatâyî, *Divan-ı Hatâyî* (Tahran: İran Kitabhanesi-i Saltanatı, Türkçe Yazmaları Bölümü, 2194) Vr.38a. ; *Divan-ı Hatâyî* (Osman Ergin Yazmaları, 226) Vr.109b.

⁵¹ Şah İsmail Hatâyî, *Divan-ı Hatâyî* (Türkçe Yazmaları Bölümü, 2194) Vr.88a.; Şah İsmail Hatâyî, *Divan-ı Hatâyî* (Kahire: Mısır Milli Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları Bölümü) Vr.34b.

⁵² Uludağ, Erdoğan, "Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [Journal Of Old Turkish Literature Researches], Bir Güzellik Unsuru Olarak Fuzulî'nin Gazellerinde Saç", 278.

⁵³ *Divan-ı Hatâyî* (Türkçe Yazmaları Bölümü) Vr.14b.

⁵⁴ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 111.

⁵⁵ Yüzüncü Yıl Üniversitesi - Öntürk, Ahmet, "Divan Şiirinde Renkler", *Ulakbilge Dergisi* 5/12 (30 Mayıs 2017), 976.

⁵⁶ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 111.

⁵⁷ Şah İsmail Hatâyî, *Divan-ı Hatâyî* (Türkçe Yazmaları Bölümü, 2194) Vr.51a.

Lâcerem sıdık u safâ mihr ü vefâ devrânıdır⁵⁸ (46/6)

1.2. Âşıklara Ta‘n Eder

Zâhid, aşka gönül veren ve aşk yolunu seçen tüm âşıkları kınamakta, onlara eziyet etmektedir. Fakat aşk yolunda hiç kimseyi umursamayan rind meşrep âşıklar, daima sevgiliye canını vermekten çekinmemektedir. Âşıkların yönü, hep sevgilinin yüzüne dönüktür.

Aşka dil virdün deyü cevır itme zâhid mana
Cân virür maşûka dâim âşık-ı kallâşlar⁵⁹ (16/4)

Zâhidâ çoh tane kılma mezheb-i âşıklara
Sen çü dîvâr ehlişen men âşıkam didâr için⁶⁰ (314/3)

Zâhidin eziyetleri sebebiyle gönül mülkü viran olsa da üzülmeye gerek yoktur. Sevgilinin vuslatıyla âşığın gönlü yine memur olup şifa bulacaktır.

Zâhidün cevır ile ger virân olupdur mülk-i dil
Gam degil cânâ çü vaslundan yine me‘mûr olur⁶¹ (337/3)

Zâhid, âşığın ah çekmelerinden ve inlemelerinden rahatsız olmaktadır. Âşık ise ondan müsterih olup kendisini rahat bırakmasını istemektedir. Âşığın yüreğinde sevgilinin gamzesinin açtığı birçok yaralar bulunmaktadır. Bu sebeple âşığın inlemeleri kaçınılmazdır.

Zâhidâ sen fâriğ ol âhumdan ikrâh eyleme
Kim menüm bağrumda çohdur gamzelerden yâreler⁶² (324/3)

Zâhid, aşığa sevgiliye neden gönül verdiğini sormakta ve bu nedenle yine onu suçlamaktadır. Oysaki sevgilinin yüzünü görünce acze düşen âşığın seçme hakkı ve iradesi elinden yitip gitmektedir.

Dün didi zâhid mana nîçün gönül virdün ana
Neyleyim görgeç yüzünü ihtiyâr elden gider⁶³ (345/2)

Âşıkların tek mihrabı sevgilinin kaşındır, bu nedenle âşık eğer namazını terk ederse zâhid onu kınamamalıdır.

Ger namâzum fevt ola zâhid mana tan itme kim
Kim kaşındur mana mesciddeki mihrâb tek⁶⁴ (213/3)

Şairin ruhunu saran aşk sebebiyle zâhid onu sarhoş olarak görmektedir. Şair bu durumdan öylesine hoşnuttur ki bir an bile ayık olmak istememektedir.

Ey Hatâyî çün seni dîvâne zâhid mest ohur
Aşkunuz cânumda ol bir lahza huşyâr olmasun⁶⁵ (299/5)

⁵⁸ *Divan-ı Hatâyî* (Osman Ergin Yazmaları, 226) Vr.73a.

⁵⁹ *Divan-ı Hatâyî* (Osman Ergin Yazmaları, 226) Vr.65b.

⁶⁰ *Divan-ı Hatâyî* (Türkçe Yazmaları Bölümü) Vr.35a. ; Şah İsmail Hatâyî, *Divan-ı Hatâyî* (Türkçe Yazmaları Bölümü, 2194) Vr.73b.

⁶¹ Şah İsmail Hatâyî, *Divan-ı Hatâyî* (Türkçe Yazmaları Bölümü, 2194) Vr.28a.

⁶² *Divan-ı Hatâyî* (Türkçe Yazmaları Bölümü) Vr.19a.; Şah İsmail Hatâyî, *Divan-ı Hatâyî* (Türkçe Yazmaları Bölümü, 2194) Vr.28a.

⁶³ Şah İsmail Hatâyî, *Divan-ı Hatâyî* (Türkçe Yazmaları Bölümü, 2194) Vr.34b.

⁶⁴ Şah İsmail Hatâyî, *Divan-ı Hatâyî* (Türkçe Yazmaları Bölümü, 2194) Vr.46b.

⁶⁵ *Divan-ı Hatâyî* (Türkçe Yazmaları Bölümü) Vr.33b.; Şah İsmail Hatâyî, *Divan-ı Hatâyî* (Türkçe Yazmaları Bölümü, 2194) Vr. 71b.

Zâhid, aşk hakkında söylenen tüm sözler gibi şairin sözlerini de reddetmekte, kulak tıkamaktadır. Şair ise peri suretli sevgilinin güzel vasıflarına dair söylenen bu sözleri dinlemeye ve anlamaya zâhidi davet etmektedir.

Bu Hatâyî'nün sözüne münkir olma zâhidâ
Bir perînün hüsn-i vafında kelâmumdur menüm⁶⁶ (249/5)

Zâhid, (yaptığı ibadetler sayesinde cenneti kazanacağından emin bir şekilde), çok talihli olduğunu söyleyerek övünmektedir. Âşık ise aşk sebebiyle çektiği acılara rağmen kara bahtından şikâyet etmediğini ifade ederek zâhidin sataşmalarına kulak asmamaktadır.

Zâhid ögünme tâli-i sa'dum diyüp yüküş
Sen var işüne baht-ı siyâhum yeter mana⁶⁷ (134/4)

Zâhidin, ay yüzlü sevgilinin aşkına düşen âşığı kınaması, ayıplaması ve yolunda çevirmeye çalışması beyhûde bir çabadır. Bu yola âşığı bizzat Hak ilettiği için, aşktan kaçması veya o yoldan dönmesi asla mümkün değildir.

Ol mehün aşkına düşdüm ta'ne kılma zâhidâ
Kaçmazam aşkun yolundan çün mana Hak kıldı pây⁶⁸ (387/3)

1.3. Âşıklara Nasihat Eder

Zâhid, âşığa nasihat etmekte, zaman zaman vaaz ederek zaman zaman tövbe ettirerek bazen de dünyada ve yarın âhirette başına gelecek şeyler hususunda korkutarak onu aşkından vazgeçirmeye çalışmaktadır. Âşık ise aşkı terk etmemekte oldukça kararlıdır. Aşk yolunda ne bugün ne de yarın başına gelecek olanlar, ne de nasihatler ve vaazlar onu yolundan çevirme hususunda yeterli olamamıştır. Kendisine bu hususta tüm söylenenler efsane gibi gelmektedir. Tüm sebepler aşk karşısında kifâyetsiz, âciz ve sonuçsuz kalmaktadır.

Zâhidâ virme nasîhat aşkı men terk eylemen
Va'z ile korhutmagil imrûz u ferdâdan meni⁶⁹ (190/3)

Gâh ü gâh mana tövbe virür zâhid-i şehri
Zâhidün tövbesi şâha mana efsâne gelür⁷⁰ (357/3)

Klasik şiirde şarap aşkı sembolize etmekte, peymâne; yani şarap kadehi ise aşka düşüren sebep olarak kabul edilmektedir. Âşık, rûz-i ezelde; yani bezm-i eleste sevgiliye âşık olmuştur.⁷¹ İlk ahdi o zaman yapmış, ilk aşk şarabını o zaman içmiştir. Bu nedenle rûz-i ezelden beri zaten aşk sarhoşu olan âşığı, zâhidin peymânedan korumaya çalışması beyhûde bir çabadan ibarettir.

Zâhid korıma sen meni peymânedan bugün
Rûz-i ezelde yâr ile peymân yeter mana⁷² (133/4)

⁶⁶ *Divan-ı Hatâyî* (Türkçe Yazmaları Bölümü) Vr.27a. ; Şah İsmail Hatâyî, *Divan-ı Hatâyî* (Türkçe Yazmaları Bölümü, 2194) Vr. 58b.

⁶⁷ *Divan-ı Hatâyî* (Türkçe Yazmaları Bölümü) Vr.46b.

⁶⁸ *Divan-ı Hatâyî* (Türkçe Yazmaları Bölümü) Vr.19b.; Şah İsmail Hatâyî, *Divan-ı Hatâyî* (Türkçe Yazmaları Bölümü, 2194)Vr.107b.

⁶⁹ Şah İsmail Hatâyî, *Divan-ı Hatâyî* (Türkçe Yazmaları Bölümü, 2194) Vr.99b.

⁷⁰ Şah İsmail Hatâyî, *Divan-ı Hatâyî* (Türkçe Yazmaları Bölümü, 2194) Vr.30b.

⁷¹ Pala, İskender "Bezm-i Elest", *DİA (İstanbul: TDV Yayınları, 1992)*, 108.

⁷² *Divan-ı Hatâyî* (Türkçe Yazmaları Bölümü) Vr.47b.

Zâhid şaire sarığının ve yol levazımının nerede olduğunu sormaktadır. Şair de rintliği meşrep edinen tüm âşıklar gibi, onları meyhaneler sokağının yönünde bıraktığını söylemektedir.

Zâhid eydür ey Hatâyî raht ü destârun hanı
Koymışam mey çün gerü meyhâneler küncindedür⁷³ (360/7)

Kendisini şiirdeki âşık tipiyle özdeşleştiren şairin gönlüne, bir bilge edasıyla sürekli kendisine nasihat eden zâhidin sözleri hatalı gelmektedir. Buna mukâbil, kendi sözlerinin bir yol gösterici, bir kılavuz olduğunu iddia etmektedir.

Rehnümâdur bu Hatâyî'nün kelâmı rehnümâ
Sen kuca zâhid kuca sözi hatâdur gönlüme⁷⁴ (153/3)

1.4. Güzele Bakmayı Günah Addeder

Zâhid tipinin en belirgin özelliklerinden biri de güzellerin yüzüne asla bakmamasıdır. Zâhid, güzel yüzlere bakmayı günah olarak görürken âşıklar için sevgilinin yüzüne bakmak sevap hükmündedir.

Hûblar yüzüne bakmağı zâhid ohur günâh
Âşıklar ol günâhı hemîşe savâb ohur⁷⁵ (328/2)

Hûb yüze bahmaklığı zâhid günâh ohur velî
Ol günâhı âşika ayn-ı savâb itmişdurur⁷⁶ (18/5)

Zâhid, güzel yüzlü sevgiliyi görmesine rağmen onun yüzüne asla bakmamış ve onu sevmekten uzak durmuştur. Şaire göre, bu durum zâhidin gönlünde iman olmadığını gösterir ve kâfir hükmündedir.

Bunca kim gördi seni zâhid yüzünü sevmedi
Lâcerem ol kâfirün gönlünde îmân olmadı⁷⁷ (197/4)

Tâ ki zâhid gördi yüzün itmedi hergiz nigâh
Kâfir-i mutlakdurur kim gelmez ikrâr üstine⁷⁸ (158/3)

Şeytan, Allah'ın yeryüzünün halifesi olarak yarattığı Hz. Âdem'e saygı secdesi etmediği için kâfir olmuştur. Zâhid de Allah'ın nurunun yansması olan sevgiliye secde etmemiş, dolayısıyla onun gibi kâfir olmuştur. Yeniden iman etmesi gerekmektedir.

Yüzüne şeytân kimi tâ kılmadı zâhid sücûd
Mutlakâ kâfirdür ol getürsün îmân yeniden⁷⁹ (293/2)

Rind meşrep olan âşığı temsil eden Hatâyî, eğer güzelleri sevmek günah olsaydı kendisinin baştan ayağa hatalı olacağını ifade etmektedir.

⁷³ Şah İsmail Hatâyî, *Divan-ı Hatâyî* (Türkçe Yazmaları Bölümü, 2194) Vr.30a.

⁷⁴ Şah İsmail Hatâyî, *Divan-ı Hatâyî* (Türkçe Yazmaları Bölümü, 2194) Vr.95b.

⁷⁵ *Divan-ı Hatâyî* (Türkçe Yazmaları Bölümü) Vr.45a.; Şah İsmail Hatâyî, *Divan-ı Hatâyî* (Türkçe Yazmaları Bölümü, 2194)Vr.25a.

⁷⁶ *Divan-ı Hatâyî* (Osman Ergin Yazmaları, 226) Vr.66a.; *Divan-ı Hatâyî* (Türkçe Yazmaları Bölümü) Vr.28b.; Şah İsmail Hatâyî, *Divan-ı Hatâyî* (Türkçe Yazmaları Bölümü, 2194)Vr.69b.

⁷⁷ *Divan-ı Hatâyî* (Türkçe Yazmaları Bölümü) Vr.21b.; Şah İsmail Hatâyî, *Divan-ı Hatâyî* (Türkçe Yazmaları Bölümü, 2194)Vr.100a.

⁷⁸ Şah İsmail Hatâyî, *Divan-ı Hatâyî* (Türkçe Yazmaları Bölümü, 2194)Vr.84b.

⁷⁹ Şah İsmail Hatâyî, *Divan-ı Hatâyî* (Türkçe Yazmaları Bölümü, 2194)Vr.71a.

Başdan ayağa bende Hatâyî hatâlidur
Zâhid haçân ki hûbları sevmek günâh ola⁸⁰ (130/5)

1.5. Yolunu Kaybetmiştir

Klasik şiirde âşık tipi, rindlik ve melâmetîlik özellikleri taşımaktadır. Âşkın karşısında ne bir otorite tanır ne de kınayanın kınamasından korkar. Tüm samimiyetiyle riyasız ve korkusuz bir şekilde aşk yolunda ilerler. Kendisi aşk yolunda böyle istikrarlı bir şekilde yürürken yolunu kaybetmiş zâhidi gördükçe de kendi haline şükretmektedir.

Ger rind ü ger melâmetem âşıkam velî
Her dem bahanda zâhid-i gümrâha şükr idem⁸¹ (241/3)

Sevgili, âşık için Allah'ın nurunun bir tecellîsidir. Allah'ın nuru sevgilinin yüzüne yansımıştır ve oradan tezâhür etmektedir. Sevgili, eğer yolunu kaybetmiş olan zâhide yüzünü gösterirse onun yüzünden yansıyan nur, zâhidin yolunu aydınlatacaktır. Bu vesileyle zâhid küfründen kurtularak iman etme şerefine nâil olabilir.

Zâhid-i gümrâha göster yüzün ey nûr-ı İlâh
Tâ kim ol kâfir getürsün Hakk'a îmân şimdiden⁸² (290/2)

1.6. Duvara Secde Eder

Zâhid, yüzünü duvara döndürerek üzüntü içerisinde devamlı ağlamaktadır. Âşık ise yüzünü ve yönünü sevgilinin yüzüne döndürmüştür. Şairin amacı, maksudu ve muradı da tüm âşıklar gibi sadece sevgilinin yüzüdür. Sevgili kimi zaman, Hakk'ın nurunun tecelli ettiği bir güzelin yüzü, kimi zaman ise Hakk'ın ta kendisidir. Gönlü hasta olan Hatâyî, her daim bu maksuda erişme çabası ve gayreti içerisinde.

Döndürüp zâhid yüzün dîvâra her dem yaş töker
Âşıkun dîvârı yoh dîdâra döndürmüş yüzün⁸³ (317/3)

Bu Hatâyî hastenün maksûdı şâhun yüzidür
Zâhid-i bedbahtı gör dîvâra döndürmüş yüzün⁸⁴ (315/5)

Yüzünü duvara döndüren zâhid, duvara secde etmektedir. Günahkârlığının farkında olmadığı gibi aksine sevap işlediği yanılgısı içerisinde. Âşığın amacı ise her zamanki gibi sadece sevgilidir.

Zâhidâ ol yüzünü dîvâra dutup secde kılur
Âşıkun maksûdı dîdâr ola dîvâr degil⁸⁵ (223/3)

Zâhid-i gümrâh kim dîvâra eyler secdeyi
O günehkâr öyle sanur kim savâb üstindedür⁸⁶ (41/4)

⁸⁰ *Divan-ı Hatâyî* (Türkçe Yazmaları Bölümü) Vr.34b.; Şah İsmail Hatâyî, *Divan-ı Hatâyî* (Türkçe Yazmaları Bölümü, 2194) Vr.88a.

⁸¹ *Divan-ı Hatâyî* (Türkçe Yazmaları Bölümü) Vr.16b.; Şah İsmail Hatâyî, *Divan-ı Hatâyî* (Türkçe Yazmaları Bölümü, 2194) Vr. 69a.

⁸² Şah İsmail Hatâyî, *Divan-ı Hatâyî* (Türkçe Yazmaları Bölümü, 2194) Vr.72b.

⁸³ *Divan-ı Hatâyî* (Türkçe Yazmaları Bölümü) Vr.20a.; Şah İsmail Hatâyî, *Divan-ı Hatâyî* (Türkçe Yazmaları Bölümü, 2194) Vr.73a.

⁸⁴ *Divan-ı Hatâyî* (Türkçe Yazmaları Bölümü) Vr.20a.; Şah İsmail Hatâyî, *Divan-ı Hatâyî* (Türkçe Yazmaları Bölümü, 2194) Vr.73a

⁸⁵ Şah İsmail Hatâyî, *Divan-ı Hatâyî* (Türkçe Yazmaları Bölümü, 2194) Vr.54b.

⁸⁶ *Divan-ı Hatâyî* (Osman Ergin Yazmaları, 226) Vr.72a.

Sonuç

Tarihsel süreç içerisinde uğradığı anlamsal değişikliklere bağlı olarak 9. yy.dan itibaren zühd kavramının menfî bir şekilde ele alındığı görülmektedir. 12. yy. Klasik edebiyat metinleriyle birlikte bu bakış açısının daha belirgin bir şekilde hâkimiyet kazandığı tespit edilmiştir. Hatâyî Divan'ında da zâhid kavramı ve tipinin bu minval üzere inşa edildiği görülmektedir.

Hatâyî Divanı'nda zâhid tipi, otuz altı beyitte geçmektedir. Beyitlerin geçtiği şiirlerin tamamı gazeldir. İşleniş şekli de klasik edebiyatta alışlagelen şekliyledir. Hatâyî, klasik şiirde aşk işlenirken kullanılan tasavvufî sembolleri ustalıklı şiirine yerleştirmektedir. Aşk, zühdü, dolayısıyla da âşığı ve zâhidi bu semboller çerçevesinde, tasavvufî bir derinlik içerisinde işlemektedir. Kimi beyitlerde zâhidle âşığın birbirlerine karşılıklı söyledikleri sözler dikkat çekmektedir. Bazı beyitlerde sadece zâhidin nitelikleri dile getirilirken, bazılarında ise zâhidle âşığın özelliklerinin karşılaştırılması yapılmaktadır.

Zâhid cenneti kazanmak için sürekli ibadet yapma gayreti içerisinde. Bunu yaparken, şekilden öteye geçememekte, dinin ve ibadetlerin asıl maksadını kavrayamamakta, öze ve derine vâkıf olamamaktadır. Bu bağlamda dinî anlayışı kaba bir softalıktan ileri gidememektedir.

Hatâyî kendisini rind ve melâmetî bir âşık olarak tarif ederken, zâhidi âşıkları sürekli ayıplayan, yer yer eziyet eden bir tip olarak işlemektedir. Hatâyî, kendisi ve tüm âşıklar adına zâhide cevaplar vererek, onunla kıyasıya mücadele etmektedir. Bunu yaparken de bazen zâhidin oklarına bizzat kendisi hedef olmaktadır. Zâhidin sataşmalarına karşı âşığı konuşturarak kendini savunmasını sağlarken, zâhide de nasihatlerde bulunmaktadır. Benzer şekilde zahid de vaaz ve nasihatlerle âşıkları yolundan döndürmeye çalışmaktadır. Bu çekişmeler esnasında, yer yer birbirlerini tekfir etmekten de çekinmemektedirler.

Zâhidin, Hatâyî Divanı'nda işlenen belirgin özelliklerinden biri de, aşka düşman olduğu gibi, güzellerin yüzüne de bakmamasıdır. Hatâyî, sevgilinin yüzünü Hakk'ın nurunun tecellî ettiği yer olarak görmektedir. Bu nurdan kendisini mahrum ettiği için ona göre, kâfir hükmünde olan zâhid, yeniden iman etmesi için o nurdan istifade etmek zorundadır.

Şaire göre zâhid âşıkları doğru yola iletmeye çalışırken, asıl yolunu kaybetmiş olan kendisidir. Bu hususta o kadar ileri gitmiştir ki, Hatâyî onun bu durumunu ve şekilcilikten öteye geçmeyen ibadetlerini, duvara secde etmek olarak ifade etmektedir. Zâhidin adeta günah içindeyken sevap işlediği yanılığına sahip olduğu görülmektedir.

Nihayetinde zâhidin şekilcilikten ibaret olan, samimiyet ve derinlikten uzak zühdünün, onu bir sonuca ulaştıramadığı ve zamanla yok olduğu görülmektedir. Hatâyî, kaynağı akıl olan zühdün ortadan kalktığını ve yerini aşka bıraktığını ifade etmektedir. Sevgi, muhabbet, sadâkat ve vefâ kavramları ekseninde aşkı mutlak gâlip ilan etmektedir.

Kaynakça

- Araslı, Hamit. *Divan-ı Şah İsmâil Hatâyî*. Bakü: Azerbaycan-İran Medenî Alaka Cemiyeti Neşriyâtı, 1957.
- Araslı, Hamit. *Şah İsmâil Hatâyî Dehnâme*. Bakü: Azerbaycan-İran Medeni Rabita Cemiyeti, 1948.
- Aslanoğlu, İbrahim. *Şah İsmail Hatayi*. İstanbul: Der Yayınları, 1992.
- Bice, Hayati. *Divanı Hikmet (Hoca Ahmet Yesevi)*. ed. Hayati Bice. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.
- Cebecioğlu, Ethem (ed.). *Tasavvuf Terimleri Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 5. bs., 2009.
- Cengiz, Muammer. “Mevlânâ'da Zâhid ve Ârif Tipi”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi* 2/2 (28 Aralık 2021), 283-300. <https://doi.org/10.51533/insanbilimleri.1021807>.
- Ceyhan, Semih. “Zühd”. *DİA*. 44/533-535. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Kaygusuz Abdal Hatayi Kul Himmet*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2013.
- İsmailzade, Rasul. *Hatâyî Şah İsmâil Safevî*. Tahran: Alhuda, 1382.
- Kara, Mustafa. *Tasavvuf Ve Tarikatlar*. Ankara: İletişim Yayınları, 1. bs., 1992.
- Macit, Muhsin. *Hatâyî Dîvânı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.
- Mengi, Mine. *Divan Şiiri Yazıları*. Ankara: Akçağ Yayınları, 3. Baskı, 2014.
- Mevlana, *Mecalis-i Seb'a*. çev. Dilaver Gürer. Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2008.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*. 3 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 2. bsl., 1946.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2018.
- Pala, İskender. “Bezm-i Elest”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, ts. Erişim 20 Haziran 2023
- Sümer, Faruk. *Safevî Devletinin Kuruluşunda Anadolu Türklerinin Rolü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1976.
- Şah İsmail Hatâyî. *Divan-ı Hatâyî*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, 226.
- Şah İsmail Hatâyî. *Divan-ı Hatâyî*. Kahire: Mısır Milli Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları Bölümü.
- Şah İsmail Hatâyî. *Divan-ı Hatâyî*. İstanbul: Milli Kütüphanesi, Ahi Emiri Manzum Eserler, 622.
- Şah İsmail Hatâyî. *Divan-ı Hatâyî*. Tahran: İran Kitabhane-i Saltanatî, Türkçe Yazmaları Bölümü, 2194.
- Şentürk, Ahmet Atilla. *Klasik Osmanlı Edebiyatı Türlerinden Sufî Yahut Zahid Hakkında*. İstanbul: Enderun Yayınevi, 1996.
- Tatçı, Mustafa. *Yunus Emre Divanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları, Gözd.gçrlm.ilâveli 4. bsk., 1999.
- Uludağ, Erdoğan. “Bir Güzellik unsuru Olarak Fuzûlî'nin Gazellerinde Saç” Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [Journal Of Old Turkish Literature Researches] » Makale ». Erişim 20 Haziran 2023. <https://dergipark.org.tr/pub/estad/issue/52736/683077>.

Yusuf Has Hacib. *Sadeleştirilmiş Kutadgu Bilig.* sad. Muzaffer Tunçel. Ankara: T.C.Gençlik Ve Spor Bakanlığı Yayınları, 2019.

Öntürk Ahmet. “Divan Şiirinde Renkler”. *Ulakbilge Dergisi* 5/12 (30 Mayıs 2017), 973-982. <https://doi.org/10.7816/ulakbilge-05-12-12>.